

Fejezetek Kisszékely határának középkori történetéből

K. Németh András

A falu neve és középkori történetének forrásai

Kisszékely határában számos régészeti lelőhely található az újkőkortól kezdődően. Ezek nincsenek kellőképpen feltérképezve, így itt most csak az írott forrásokból is adatolt középkorral foglalkozom részletesebben.

A falut a középkorban Székelynek vagy Parasztszékelynek hívták. A Székely helynév eredete kapcsán egyesek feltételezik, hogy az államalapítás idején székelyek védtek a Kapos-völgy alsó szakaszát, erre utalhat Kis- és Nagyszékely neve. A településen és környékén mindazonáltal nem ismert honfoglalás vagy kora Árpád-kori temető.

A falu nevének Paraszt- előtagja személynévi eredetű, a település birtokosára utal. Parasztszékelyt először 1324-ben említi okleveles forrás, a simontornyai várhoz tartozó falvak között, és ebben az évben hallunk a falu névadójáról, Csák nembeli Parasztról is. 1324. januárban I. Károly király szolgálataiért Hench fia János mesternek adományozta Simontornya várát tucatnyi faluval együtt, amelyek között Parasztszékely is szerepel. Még ugyanebben az évben Csák nembeli Paraszt fia Miklós fia Domonkos özvegye, Erzsébet – aki egyben Henrik veszprémi püspök nővére volt, továbbá apáca Szűz Mária szigetén –, Székely (más néven Parasztszékely) nevű birtokát, a hozzá kapcsolt Somfa és Alszékely nevű földekkel, amelyeket férjétől hozomány és jegyajándék címén kapott, 300 finom ezüst márkáért eladta az említett Hench fia Jánosnak. Úgy tűnik tehát, hogy a királyi adomány nem Parasztszékely teljes birtokára terjedt ki, csak egy részirtokra, a másik részt pedig 1324 előtt Csák nembeli Paraszt leszármazottai bírták.

A Csák nemzetség honfoglaláskori őse Szabolcs vezér volt, nemzetségi birtokai Fejér megyében feküdtek. Nem tudjuk, hogy Paraszt a több ágra szakadt nemzetség melyik ágából származott és hogy mikor szerzett birtokot Székelyben, amelyet róla egészen az újkorig Parasztszékelynek is neveztek.

Az 1324-ben említett Alszékely és Somfa nevű földről később nem hallunk többször. Ezek kétségtelenül Parasztszékely határai között fekvő, ekkor már biztosan lakatlan, de önálló határokkal rendelkező területek voltak, amelyek később valószínűleg nyomtalanul beleolvadtak Székely falu határába, helyüket sem ismerjük.

A település birtokosai a simontornyai vár tulajdonosaival együtt változtak: a Lackfiak (1346-1397), a Kani-zsaiak (1397-1424), Ozorai Pipo (1424-1426), a Garaiak (1426-1482), Beatrix királyné (1482-1500), végül a Gergellaki Buzlai család (1500-1536) birtokolta. A Buzlai család birtokai között 1517-ben érdekes módon (talán elírás miatt) Paraszttelek, 1518-ban pedig Pusztaszékely néven tűnik fel a falu, utóbbi elnevezés talán időszakos elnéptelenedésére utal.

Parasztszékely, birtokjogi hovatartozásán kívül – nem meglepő módon – csak néhányszor tűnik fel okleveleinkben a 15. század elején, főként peres ügyekbe keveredett lakói kapcsán. Ezen túl alig tudunk róla valamit, így pl. 1361-ben a közeli Gyánt határjárásában a Parasztszékelyre vezető utat említik. A korabeli gazdálkodásra mindössze a törököknek fizetett adónemek alapján következtethetünk. A hódítók 1570-ben például tizedet szedtek a búza, a kétszeres, a must, a méhkasok, a káposzta, a széna, a kender és len, a fokhagyma, adót pedig a tűzifa, a sertések és a kertek után.

Röviden érdemes kitérni a mai település határában egykor létezett elpusztult középkori településekre is. Kisszékely mai határában feküdt egykor a később részletezett Temerkény falu, valamint talán itt kereshető egy bizonyos Szentpéter nevű pusztája is, amelyet csak 16. századi török összeírásokból ismerünk.

A település lakói, demográfiai adatok

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a falu középkori lakói közül többeket név szerint is ismerünk, hála annak, hogy a simontornyai várnagyok vezetése alatt a környéken részt vettek olyan hatalmaskodásokban, garázda cselekményekben, amelyek kapcsán egyenként is felsorolták őket. 1416-ból 23, két évvel később, 1418-ból pedig 37 parasztszékelyi férfi nevét őrizték meg az oklevelek.

A török hódítók a 16. század második felében 10-15 évenként összeírták az adózó népességet az ún. tahrir defterekben, így 1546-1590 között hat alkalommal vizsgálhatjuk meg Parasztszékely férfilakosságának alakulását. 1546-ban 13, 1552-ben 41, 1565-ben 70, 1570-ben 62, 1580-ban 42, végül 1590-ben 36 főt írtak össze a törökök. 1554-ben – közigazgatási átszervezésnek köszönhetően – környékünket a mohácsi szandzsákban írták össze. A dzsizje defter, azaz a nem mohamedánokra kivetett adó beszedéséről készült összeírás Parasztszékelen 8 adózót írt össze, a családnevek egy kivételével megtalálhatók a többi adatsorban is

Az 1565-ös összeírásból a családfők, a fiúgyermek és a nőtlen férfiak számát is megtudjuk: a 70 férfi között 33-an családfők voltak, a faluban ekkor 30 fiúgyermek, valamint 7 nőtlen férfi is élt. A 33 család(fő) közel áll az 1416-ban említett 23, és az 1418-as lista alapján elkülöníthető 31 különböző férfi számához (ekkor ugyanis két-két, csupán keresztnévvel jelölt férfinak 3-3, illetve 2-2 fiát említik).

A többféle adatsor révén óvatos demográfiai becslésekre is bocsátkozhatunk. Mint láttuk, 1416-ban legalább 23, 1418-ban pedig legalább 37 férfi élt a településen, 1546 és 1590 között pedig 13 és 70 között változott az összeírt férfiak száma. A családfők számát alapul véve egy nagyobb, kb. 150-200 fős falu képe rajzolódik ki.

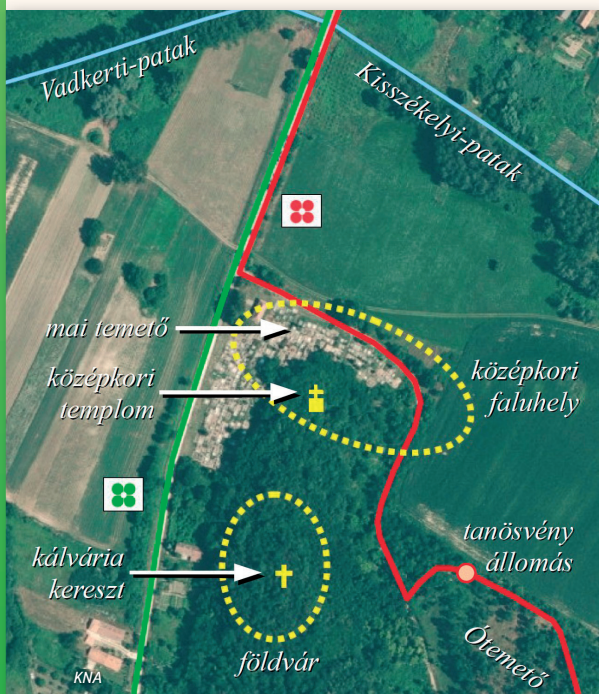
A nevek összehasonlítása révén óvatosan a népesség folytonosságát is vizsgálhatjuk. Az 1416-as névsorból 6 személy 1418-ban is feltűnik, a két listában további 3 családnév is azonos. A 15. század eleji, illetve a csaknem másfél évszázaddal későbbi nevek között is találunk néhány hasonlót: Besenyő és Tót családok az 1410-es években és a 16. század közepén is éltek a faluban, az 1410-es évek Gombás, illetve Vad családja pedig talán a török forrásokból ismert Gomba és Vadas családdal azonos.

Az 1546 és 1590 közötti hat török defterben szereplő összesen 31 család közül folyamatosan hét család jelenléte mutatható ki a faluban, azaz legalább a népesség kb. egynegyede bizonyosan nem hagyta el a falut ebben a közel fél évszázadban, a tizenöt éves háború kezdete előtt.

A jobbágnépesség körében a 15. század elején még nem szilárdult meg a ma megszokott, kételemű személynévadás. Az emberek jó részét még apjuk nevével különböztették meg, néhány keresztnévhez a foglalkozásnevet illesztették hozzá, végül pedig többen „valódi” családnevet viseltek. A 16. századi török forrásokban 31 különböző parasztszékelyi családnevet, valamint két, foglalkozásnévvel jellemzett személyt (pap, diák) találunk. Kilenc családnév apanévből képzett név, hatot pedig helynevekből (származási helyből) képeztek. Tanulságos, hogy távolabbi származásra utaló Bácsi és Somogyi családnevek is akadnak.

Régészeti adatok a középkori faluról és templomáról

Parasztszékely temploma az 1330-as években keletkezett ún. pápai tizedjegyzékben tűnik fel, amikor a Vatikán megadóztatta a hazai papságot is. Ezután több mint 200 évig nincs adatunk az egyházi életről, legközelebb csak a falu 1546-os és 1552-es török összeírásában tűnik fel egy bizonyos Balázs pap.

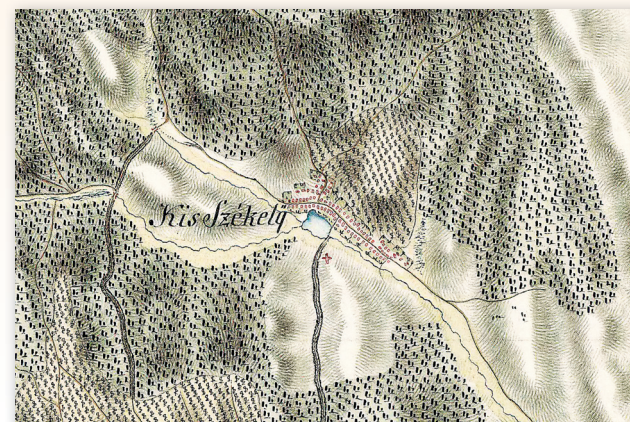
A középkori település rekonstrukciója a jelenlegi légifotón, melyen más helyszíneket is feltüntettünk

A templomot ezután már csak a törökök kiűzése után, elhagyatott állapotában említik. Egy 1690-es összeírásban annyit mondanak róla, hogy régi és kőből épült, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1722-ben, 1729-ben és 1733-ban viszont már részletesen megörökítik. A Szent Györgynek szentelt, „kápolna formára” épült, szűknek mondott templom a falu kívül, délfelé, a nagyszékelyi út mellett állt. Teljesen téglából épült, de a szentély északi oldala ekkorra az alapokig elpusztult, tetete tönkrement, mennyezete a szentély felett hiányzott, pedig helyreállítására a hívek a törökök idején még 300 forintot adtak. A templom két ellentétes oldalán (nyilvánvalóan az északi és a déli oldalon) kapu nyílt, a teljesen elpusztult északi a sekrestyébe nyílt. A karzat csaknem a fél templomépületet elfoglalta.

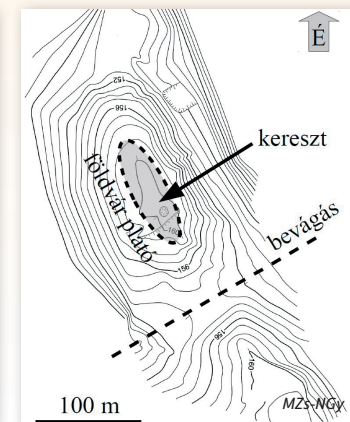

A középkori falu rekonstruált helye a maï szántón

Az 1780-as években készült ún. első katonai felmérés a fent említett helyen piros kereszttel jelöli a templomot, tehát a templom ekkor még látható nyomokkal rendelkezett. Nem tudjuk, hogy maradványai mikor tűntek el, helyét a temető feletti platón, az erdőben ma már csak téglá- és habarcsstörmelék, a temető felé eső partoldalban pedig néhány embercsont jelzi.

Kiszékely az 1780-as években

A földvár és környékének szintvonalas térképe

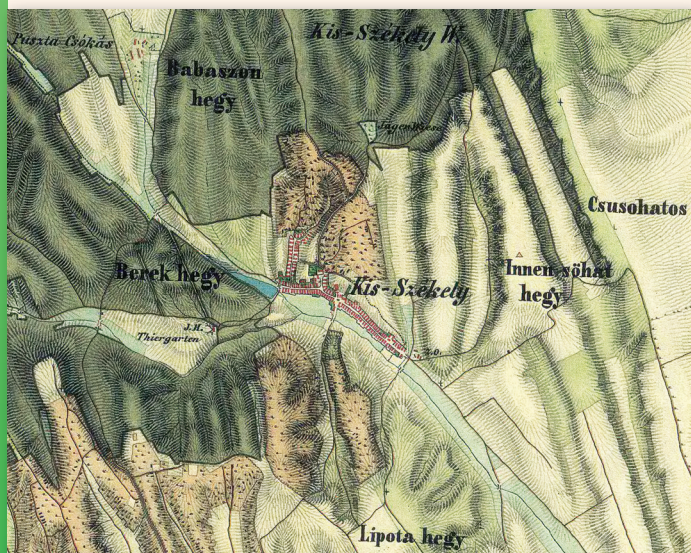
A középkori faluhely közelében, a Kálvárián egy másik jelentős régészeti lelőhely is található. A temetőtől délre fekvő, északnyugat-délkeleti irányú dombhát északnyugati végén az 1890-es években már a megye híres régésze, Wosinsky Mór leírt egy földvárat, amelyet a felszínen, illetve a temetőben talált leletek alapján őskorinak határozott meg. A sűrű bozóttal fedett, nyugaton és keleten meredek oldalú, a dombhát folytatásától dél felé árokral elválasztott várat 1995-ben Miklós Zsuzsa és Nováki Gyula mérte fel. Ha a vár őskorra való keletkezése helyes, akkor csupán véletlen a középkori falu- és templomhelyhez való közelsége, pontos korának meghatározását ásatás dönthetné el.

Temerkény és a Barátok-tava

Kisszékely mai külterülete nem azonos a falu középkori határával, annál jóval nagyobb kiterjedésű. Ennek oka, hogy van egy olyan középkori település, amely a hódoltság idején elpusztult, és határát – vagy annak egy részét – Kisszékelyéhez csatolták.

Temerkény falu emléke nem maradt fent helyeinkben, így pontos helyét a korábbi kutatásoknak nem sikerült meghatározni. Helyének azonosításában a török defterek alapján Dávid Géza jutott legközelebb a valósághoz, aki szerint a mai Kisszékely mellett feküdt.

A település neve pusztá személynevből, magyar névadással keletkezett, az alapjául szolgáló ('vas' jelentésű, török eredetű) régi magyar Tömör név előzményéből alakult ki.

Kisszékely és környéke az 1850-es években

Tekintsük át röviden a falura vonatkozó írásos adatokat. A falu 1335-ben tűnik fel először írott forrásban, ekkortól 1462-ig minden alkalommal (1387-ben és 1421-ben is) az Apori család különböző tagjainak birtokaként említik. Az Apori család néhány faluval rendelkező köznemesi família volt, a közeli Apor faluról kapták nevüket. Ez az elpusztult középkori település, amelynek ágostonrendi kolostora is volt, a mai Pálfától északkeletre feküdt, 1462-ben „Apor vagy másképp Pálfalva” néven említik. A család ekkor halt ki férfiágon, ezért Mátyás király Garai László nádor özvegyének és fiának adományozta Temerkény birtokot is, így lett a falu a simontornyai várhoz tartozó birtoktest részévé. 1518-ban Simontornya akkori ura, Buzlai Mózes az általa alapított simontornyai domonkos kolostornak adta egyebek mellett Temerkényt is, az ottani két halastóval.

A faluról birtokosain kívül alig maradt fenn néhány további adat: Gyánt (ma Tolnanémedi–Gyánti-földek) határjárásban 1361-ben tűnik fel a Gyántról ide vezető út, 1430-ban pedig két tölgyfa mellett Temerkény határjeleit említik. 1431-ben a Németiből (ma Tolnanémedi) Temerkényre vezető út szerepel a közeli Görbő (ma Pincehely része) határjárásában.

A török defterekben a település Tömörkén néven szerepel 1565-ben, 1570-ben és 1580-ban, mindannyiszor pusztaként. Későbbi említése nem ismert, valószínűleg a 16-17. század fordulóján, a tizenöt éves háborúban pusztulhatott el végleg. A falu helyét a közelmúltban sikerült azonosítani a Barátok-tava két ága által közre fogott, északnyugat-délkelet irányú félszigeten. Ez a hely kiváló adottságot biztosított a védett vízparton előszeretettel megtelepedő embernek minden történeti korban: 1996-ban Ódor János Gábor szekszárdi régész már bejárta a földnyelv keleti részét, ahol a késő neolitikus (újkőkori) lengyeli kultúra és a rézkori péceli kultúra kerámia-töredékeit figyelte meg, valamint római megtelepedés régészeti nyomait is azonosította.

A település helyének meghatározásában az 1518-ban említett halastavak kulcsfontosságúak, hiszen a Barátok tava keletkezését a hagyomány szerzetesekkel hozza kapcsolatba. A Temerkénytől néhány kilométerre fekvő simontornyai domonkos kolostor lakói bizonyára az itteni halastavakból is biztosították táplálékukat böjt idején. A tótól nyugatra, az erdőben található Barátok pincéje vagy Barátok barlangja – amelyből ma már csak a bejárat beszakadt helye látszik – valószínűleg szintén középkori eredetű.

A tó feletti dűlő neve legalább a 19. század közepe óta Szoros, amelynek egyik jelentése 'szűk, meredek falú völgy, út', és bizonyára a Barátok tava déli gátján keresztül vezető mélyútról kapta a nevét. Ez északi irányban a Kisszékelyi-erdő mentén a középkori Szentpéter faluhoz vezetett, dél felé pedig – a középkorban birtokosáról, a pécsi püspökről Püspökszékelynek nevezett – Nagyszékelybe tartott.

Jegyzetek

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00003/12/2) támogatásával készült.

A Székely helynevek eredetéről legújabbban: Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I. Bp. 2012, 36.

A falu középkori történeti forrásainak jó része megtalálható: C. Tóth Norbert: *Források Simontornya középkori történetéhez*. Levéltári Közlemények 71 (2000) 93-137. Ezekre rendszerint hivatkozik: Kiss István: *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938, passim.

A Csák nembeli Parasztot említő 1324-es oklevél tartalmi kivonata újabban: Blazovich László: *Anjou-kori oklevéltár*. VIII. 1324. Bp.–Szeged 1993, 294-295. A Csák nemzetség genealógiája: Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. [Bp.] 2001, Csák nem 10. Töredékek.

A simontornyai szandzsák összeírásai: Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982, 174-175, és a táblázatok (261-324) megfelelő adatai. Az 1554-es mohácsi dzsije-defter adatai: Káldy-Nagy Gyula: *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Bp. 1960, 55. (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 103.)

A Kálvária földváráról illetve a középkori templomról nemrég született összefoglalások mentesítenek minden egyes adat forrásának felsorolásától: Miklós Zsuzsa: *Tolna megye várai*. Bp. 2007, 386-388 (Varia Archaeologica Hungarica XXII.); illetve K. Németh András: *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs 2011, 90.

A középkori településhálózatról: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. Bp. 1897, passim, és Engel Pál: *Magyarország a középkori végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Bp. 2001.

Temerkény falu történetéről és középkori halastavairól részletesen: K. Németh András: *Barátok tava. Tájregészeti és történeti adatok egy helynév eredetéhez*. Archaeológiai Értesítő 138 (2013) 367-374.

A középkorhoz legközelebb eső térképes ábrázolás: *Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782-1785*. DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária–Gross András. Bp. 2004., a Coll. XII. Sect. 27. szelvény.